

СПОМЕНИ ЗА СИМЕОН РАДЕВ

Николай Дончев

След като служи дълги години като дипломатически представител на България в различни столици на европейския и американския континент — в Букурещ, Хага, Анкара, Вашингтон, Лондон и Брюксел, — Симеон Радев бе оставен след 1935 г. известно време като „пълномощен министър на разположение“ в Министерството на външните работи и изповеданията, след което мина в пенсия. Именно през тези години, непосредствено почти преди Втората световна война, аз се запознах с него и между двамата ни се установи пряка връзка. По онова време аз работех в излизашия като издание на Външното министерство всекидневник на френски език „Ла Бюлгари“. Като дългогодишен публицист С. Радев обичаше атмосферата на вестника и той започна да идва все по-често в редакцията на „Ла Бюлгари“, където оставаше понякога продължително време на разговор. Бивш възпитаник на прочутия френски лицей в Цариград „Галата-Сарай“, френският език имаше за него особена притегателна сила и в разговора, който обикновено се отнасяше до един или друг френски писател, до едно или друго произведение на литературата, С. Радев обичаше да си служи с този език съвсем спонтанно, понякога дори и тогава, когато събеседникът му не знаеше френски.

Но С. Радев бе преди всичко сладкодумен събеседник, знаеше много и много неща беше съхранил с непогрешима точност и подробности в паметта си, която не му изневеряваше и в неговата напреднала възраст.

Екзархийски стипендиант в Цариград, той бе завършил с блестящ успех — по собствено признание — лицей „Галата-Сарай“, където бяха получили образование и други именити българи — известните поети Стоян Михайловски и Константин Величков — и бе запазил хубави спомени за мнозина от своите преподаватели — французи и други, особено за учителите си по френска литература. Преди всичко С. Радев бе усвоил езика на Волтер и Виктор Юго с такова съвършенство, че боравеше с него като с матерен език, обичаше неговите тънкости и качеството да предава с художествена завоалираност неща, които, казани пряко, биха шокирали и дори скандализирали слушателя.

Историограф, автор, както е известно, на двутомната книга „Строителите на съвременна България“, написана с ярко публицистично перо, с ерудиция и патос, С. Радев обичаше драговоно да се втурва в миналото и аз обичах да слушам винаги с истинска наслада неговия живописен разказ за македонски дейци — революционери и поети, просветители и патриоти, творци на Възраждането, — които той е описал най-напред на френски в книгата си „Македония и българското възрождане през XIX век“, издадена по-късно и на български език.

При срещи със С. Радев често обичах да насочвам разговора по посока на миналото — за Македония, за цариградските му години на учение, за нашите дейци възрожденци, за които той говореше винаги с чувство на дълбоко преклонение. Вълнуваше се от техния патриотизъм, от всеотдайността им към народното дело, от чистата им и вдъхновена любов към род и родина. През погледа на С. Радев миналото бе един чуден калейдоскоп, където картините, които рисуваше, се превръщаха чрез неговите думи в жива реалност и се връзваха дълбоко в сърцето и в паметта на събеседника.

Спомням си с какво вълнение той обичаше да говори за охридския владика Натанаил, личност високо почитана в Македония заради кристалния му патриотизъм и всеотдайността му на делото на българщината.

— У дома — казваше ми С. Радев — за дядо Натанаил се говореше като за светец, с особено благоговение. В едно интервю, което взе на времето от мене вестникът на покойния Д. Б. Митов „Литературен глас“, аз също не пропуснах да кажа няколко думи за този истински народен духовен пастир, чиято мастита фигура излъчваше особено обаяние в очите на македонците.

Наскоро след завръщането си от Вашингтон, където С. Радев бе дълго време пълномощен министър, пост, на който той бе заместил заслужилия на българската национална кауза Стефан Панаретов, също бивш цариградски възпитаник — на прочутия „Роберт Коледж“, той държа в салона на бившия „Алианс-франсез“ на площад Славейков интересна беседа за САЩ. В нея той обрисова колоритно, със своя богат и образен език американската „reality“ в нейните многообразни аспекти, които само един проникателен наблюдател, с остротата на погледа и високата култура на нашия именит сънародник, е могъл да улови и изрази. Задушният приятел на С. Радев проф. Александър Балабанов писа тогава възторжено за тази беседа на страниците на седмичника „Литературен глас“.

Един мартенски следобед, в часове, когато в редакцията на вестника настъпваше относителна тишина, бях останал сам. Неочаквано вратата се отвори с едва чуто почукване и в рамката ѝ се показва тънката, слабо приведена фигура на Симеон Радев. Излязъл да се поразходи и решил да се отбие на „приказка“, както обичаше да казва. Беше в добро разположение и твърде словоохотлив. Стана дума за вестника, за литературните отзиви, които публикуваше седмичникът „Ла парол Бюлгар“, за новините на деня, тъй като конфликтът бе избухнал и войната вече бушуваше по фронтовете в Европа. Радев се интересува и от двата нови седмичника — единия на немски език „Булгарише Вохеншау“, другия — на италиански език „Вита булгара“, които по решение на Дирекцията на печата при Министерството на външните работи бяха вече започнали да излизат.

Поканих го да сътрудничи на италианския седмичник с материали из историческото минало и главно из областта на културните връзки между Италия и България. Първата статия, която ми даде, беше озаглавена „Раковски и Мацини“.

— Ще искам да видя италианския ѝ превод — ми каза той, — моля да ме уведомиш, когато бъде готов.

И той дойде. Чете я внимателно в нейното италианско одяние, спираше се на някои изрази, нещо променяше, като премахваше или добавяше думи, дори и изрази. Ръкописът му съдържаеше често пъти много налепени изрезки с фрази невини, ясно написани. По съдържание статията беше извънредно интересна, с добре проверен фактически материал. Беше особено придирчив към хубавата фраза, към точния и ясен слог, който беше едно от големите качества на неговата публицистична проза. Единодушна бе оценката за него: „отличен стилист“. Тази висока оценка той я бе заслужил още с книгата си „Строителите“.

Статията „Раковски и Мацини“ даде повод да заговорим за вестникарството. И Радев подхвана:

— Вестникарското перо ми беше много по сърце. Четях вестници още като лицеист. Започнах в основания през 1900 г. от С. С. Шангов всекидневник „Вечерна поща“, на който по-късно станах главен редактор. Работех с увлечение и непрекъснато изострях перото си. Вестникарството беше за мене истинска школа, която ми помогна не само духовно да израсна, да обогата собствения си жизнен опит, но и да се подготвя и политически за бъдещата си дипломатическа кариера, която е предимно и главно политическа.

„Вечерна поща“ бе за своето време всекидневник с широк обществен резонанс. Той се мереше по информация с такива крупни органи на общественото мнение в Централна Европа като виенския „Нойе фрайе пресе“ и будапещенския „Пестер Лойд“, без да има, разбира се, тяхната големина и тираж.

Но С. Радев не беше само политически публицист. Литературните му тежнения често надделяваха у него и те са били подтик да основе заедно с приятеля си Ал. Балабанов

списание „Художник“ под материалното ръководство на Павел Генадиев. Именно на страниците на сп. „Художник“ излиза една от най-обширните студии на Радев, посветена на д-р К. Кръстев като литературен критик. В очерка си „Приятелството ми с Александър Балабанов“ от книгата „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“ (1965) Радев разказва за подбудите, които са го тласнали да се залови с написването на студията си против д-р Кръстев. Но от самия него съм чувал и неща, които той по едни или други съображения, най-вече поради дискретност и скромност, не е пожелал да каже в поменатия очерк.

На въпроса ми, какво е било впечатлението, каква е била реакцията от тази студия сред хората от така наречения „Кръстев кръг“, Радев ми отговори лаконично: — „Смут, объркване и, разбира се, гняв!“

„Без да съм имал никакви по-далечни задачи и намерения от написването на тази студия — заявяваше Радев, — тя ме прехвърли в лоното на литературните критици и негласно някак ме накара да поема задължения към българската литература. Очевидно в онова време студията бе произвела силно впечатление и бе се полюбила на мнозина писатели, които бяха против „диктатурата“ в литературата на д-р Кръстев. Тази „диктатура“ произтичаше — обясняваше Радев — от догматизма на литературните канони, които нашият критик бе заел от своите немски професори по естетика и литературна теория и които той искаше властно да прилага спрямо творците на българската литература.

— — —

Дълго време след войната срещнах един следобед С. Радев по булевард Руски. Не ме забеляза. Обадих му се. Тръгнахме заедно по посока към Парка на свободата. И както винаги разговорът мина върху литературата. Попита къде съм, какво работя, къде в печата се явявам. За себе си ми каза, че от Академията на науките му възложили да пише мемоари, които диктувал в определени часове на машинописка. Оплака ми се, че зрението му отслабнало и че жена му четяла книгите, които го интересували.

Съобщих му, че работя от известно време в Отдела за връзки с чужбина при Съюза на писателите, казах му номера на стаята и го поканих да идва.

— Ходя у Караславов в Драгалевци. Разговаряме по много въпроси — и обществени, и литературни. Разбираме се. Много неща му казвам направо. След Елин Пелин, струва ми се, той е най-почтеният, първично силното у него се долавя най-ярко, тъй като е дълбоко введено в творческата му природа.

Следя, доколкото мога, работата на нашите писатели, но не за всички мога да имам точна, явна преценка ..

С. Радев ми беше често гост в Съюза на писателите. Сядаше срещу мене и се застояваше на дълъг разговор. Веднъж в стаята влезе гостуващ на Съюза немски писател и доколкото си спомням, беше Паул Винс. Представих го на Симеон Радев, който отначало не дочу добре от каква националност е. Когато му казах с няколко думи, че е немски поет и че готви антология на българската поезия на своя език, Радев се оживи и му заговори на неговия роден език.

— Позабравил съм го — каза той на госта — и все пак си служа. Но Паул Винс му направи искрен комплимент за неговия немски и обеща да му изпрати антологията, щом бъде отпечатана.

В Съюза около С. Радев обичаха да се събират писатели и да го слушат, когато говори, защото знаеше много неща и ги разказваше интересно.

Веднъж стана дума за големия френски поет Пол Клодел, с когото С. Радев е служил заедно във Вашингтон, където Клодел е бил френски посланик.

— Познавам го добре. Той беше добър католик и лош християнин, отсеке Радев. В поезията му има доста скучни места, силно обвиеана от католицизъм.

С. Радев обичаше късата ударна фраза, когато формулираше мнение за писател, за някоя книга или за друго нещо. Френският език го беше приучил към лапидарност и лаконизъм. С такива сбити, стегнати фрази той характеризираше творчеството или личността на един или друг български писател.

Веднъж, не помня точно по какъв повод, заприказвахме за Яворов. Симеон Радев имаше слабост впрочем и към „бисерната“ лирика на Кирил Христов, когото той наричаше винаги само с малкото име. След като каза какво мисли за Яворов като творец, когото смята за един от „най-блестящите ни поети“, извел българската поезия до върховете на едно завидно съвършенство, той завърши за него с думите, които намираме казани и в очерка му от книгата „Погледи върху литературата и изкуството“ в обикнатия от него афористичен слог: „Яворов можеше да падне в Македония като четник. Смъртта щеше да озари името му. Съдбата тогава го запази, за да го направи по-сетне неразгадана жертва на една тъмна гибел.“

С. Радев обичаше да кани и у дома си. Имал съм удоволствието въпреки любезните покани и щедрите обещания от моя страна да бъда по-често негов гост да го посетя в жилището му само веднъж. Моето първо и единствено посещение тогава бе необичайно дълго по вина на домакина. Радев преброди, смесвайки в разговора двата езика — български и френски — цялата, бих казал, френска литература: от Монтен и Рабле през моралистите Ла Рошфуко, Жубер, Ла Брюйер, критиците Сент-Бюв, Иполит Тен, Брюнетер до Марсел Пруст и най-новите имена на френската литература, които за съжаление — заявяваше той — не познавам така, както бих желал и както винаги съм изучавал тоя или оня френски писател.

В своите духовни интереси и особено по отношение на изкуството С. Радев бе импулсиран винаги от своята прелестна съпруга, бравеща сама с живопис и за която съпругът ѝ говореше с думи на най-високо уважение.

Последните месеци на 1966 г. С. Радев бе разрешил посещенията си в Съюза на писателите главно поради зрението си, което му пречеше на сигурната стъпка. Когато идваше в Съюза, винаги го съпровождах по стълбището. Годините бяха сложили вече доста тежък отпечатък върху цялата му фигура, но неговата удивителна памет бе запазила свежестта си и в разказа, който водеше с нас, никога не забелязах у него усилие да си припомни едно или друго име, един или друг наслов на книга. Тази жива, пъргава памет и бодра душевност го правеха увлекателен събеседник.

Когато поднесох един ден, доста време след излизането на книгата му, да ми надпише собственоръчно екземпляра от „Погледи върху литературата и изкуството“, който трудно намерих в една квартална книжарница в града, той ме погледна някак свъсено или може би така ми се стори изрази на лицето му под разрошените му вежди и присвити очи, сякаш искаше да ми каже: „Ех, *bien cher ami*, службата и откъсването ми от родината ми отнеха безценни дни за книги като тези „Погледи“... Аз вярвам на откровените думи, с които С. Радев завършва краткия предислов на книгата си, когато поема ангажмента за нейното написване: „... завлада ме радостно чувство да се върна с мисълта си към младите години и да преживея отново дните на весело другарство и възторжен труд.“

С. Радев бе запазил и в преклонна възраст чувството си за хумор. Дори в най-обикновения си разговор имаше хрумвания, които изненадваха и развеселяваха събеседниците му. Той бе научил много от френските моралисти, бе прекарал хубави младини в компания от весели и духовити другари, за които говори в своите „Спомени“, където забавното и сериозното са живописно, колоритно смесени, когато характеризира например своите приятели от кафене „България“ и „Казиното“, двата най-реномирани локала на времето, посещавани от интелектуалния елит.

Веднъж в един приятелски разговор пак в Съюза на писателите, на който присъстваха и представителки на така наречения „*sexe faible*“, стана дума за старостта. Един постави въпроса: „Как се чувствувате вие, г. Радев, на тази възраст?“ Отговорът бе, както винаги лаконичен, мъдър и нелишен от хумор:

— Много добре, защото на моята възраст мъжът се освобождава от две неща: амбициите и жените.